

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

DOI:10.35774/app2022.01.006
УДК 342.7-053.2/67

Лілія Бакало,
адвокат, аспірантка кафедри
конституційного права та правосуддя
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2948-3945>

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА ДИТИНИ: ДЕФІНІЦІЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ІНСТИТУТУ ПРАВ ДИТИНИ

Конституція України не містить спеціальних положень, присвячених правам дітей. Відтак, за загальним правилом, конституційні права дітей в Україні прийнято розглядати в контексті основних прав людини, взявши до уваги залежність обсягу прав від віку особи. Як наслідок, така невизначеність в державі залишає передумови до порушення прав неповнолітніх. Однією з причин такої ситуації вважаємо недостатню увагу законодавця та наукової спільноти до значення розвитку інституту конституційних прав дитини в Україні.

Досліджено та проаналізовано наукові підходи вітчизняних та іноземних вчених-правників, а також дитячих правознавців до тлумачення поняття «конституційні права дитини» та обґрунтування важливості вказаного інституту.

Під час дослідження виявлено недоліки відомих дефініцій, а також виокремлено специфічні риси, які притаманні лише конституційним правам дітей. Водночас у статті проаналізовано думки іноземних юристів щодо важливості закріплення у деяких конституціях спеціальних статей про права дітей, які були б відокремлені від загальних основоположних прав людини.

Встановлено, що «конституційні права дітей» мають значно ширше тлумачення, яке охоплює не лише основні природні права людини, а й довірчі громадянські, а також спеціальні права. Крім того, в дослідженні обґрунтовано важливість сепарації в Конституції України прав дітей від основних положень про права людини.

У результаті проведеного дослідження напрацьовано власний підхід до визначення поняття «конституційні права дітей», а також обґрунтовано висновок про негативний вплив на забезпечення прав маленьких громадян через відсутність їх конституційного відокремлення від прав дорослих.

Ключові слова: конституційні права дитини, права дітей, конституційно-правовий статус дитини, діти, неповнолітні, права неповнолітніх.

Бакало Л.

Конституционные права ребенка: дефиниция и значение для института прав ребенка

Конституция Украины не содержит специальных положений, посвященных правам детей. Следовательно, по общему правилу, конституционные права детей в Украине принято рассматривать в контексте основных прав человека, учитывая зависимость объема прав от возраста человека. В результате такой неопределенности в государстве остаются предпосылки к нарушению прав несовершеннолетних. Одной из причин сложившейся ситуации считается недостаточное внимание законодателей и научного сообщества к значению развития института конституционных прав ребенка в Украине.

В статье исследованы и проанализированы научные подходы отечественных и иностранных ученых-юристов, а также детских правозащитников к толкованию понятия «конституционные права ребенка» и обоснованию важности указанного института.

В ходе исследования выявлены недостатки существующих дефиниций, а также выделены специфические черты, присущие только конституционным правам детей. В то же время в статье проанализированы мнения иностранных юристов относительно важности закрепления в некоторых конституциях специальных статей о правах детей, отделенных от общих основополагающих прав человека.

Установлено, что «конституционные права детей» имеют гораздо более широкое толкование, которое включает не только основные естественные права человека, но и доверительные гражданские, а также специальные права. Кроме того в исследовании обоснована важность сепарации в Конституции Украины прав детей от основных положений о правах человека.

В результате проведенного исследования наработан собственный подход к определению понятия «конституционные права детей», а также обоснован вывод о наличии негативного влияния на обеспечение прав маленьких граждан из-за отсутствия их конституционного отделения от прав взрослых.

Ключевые слова: конституционные права ребенка, права детей, конституционно правовой статус ребенка, дети, несовершеннолетние, права несовершеннолетних.

Bakalo L.

Constitutional rights of the child: definition and meaning for the children's rights institution

The Constitution of Ukraine does not contain special provisions dedicated children's rights. Therefore, as a general rule, the constitutional rights of children in Ukraine are considered in the context of fundamental human rights, taking into account the dependence of the scope of rights on the age of the person. As a consequence of such uncertainty, the preconditions for the violation of the rights of minors remain in the state. One of the reasons for this situation - the lack of attention of legislators and the scientific community to the importance of the institution of constitutional rights of the child in Ukraine developing.

The article explores and analyzes the scientific approaches of domestic and foreign legal scholars, as well as children's human rights defenders views to the interpretation of the concept of «constitutional rights of the child» and to the justification of the importance of this institution.

The study revealed the disadvantages of the existing definitions of the concept, as well as highlighted the specific features inherent only in the constitutional rights of children. At the same time, the article analyzes the opinions of foreign lawyers regarding the importance of enshrining in the selected Constitutions of the countries of special articles on the rights of children, separated from the general fundamental human rights.

It has been established that the «constitutional rights of children» have a much extensive interpretation, which includes not only basic natural human rights, but also trusted civil and special rights. In addition, the study substantiates the importance of separating the rights of children from the main provisions on human rights in the Constitution of Ukraine.

As a result of the study, an own approach to understanding the concept of «children's constitutional rights» has been developed and the conclusion is substantiated that there is a negative impact on ensuring the rights of small citizens due to the lack of their constitutional separation from the rights of adults.

Keywords: children's constitutional rights, children rights, constitutional and legal status of the child, children, minors, rights of minors.

Постановка проблеми. Станом на сьогодні в Україні відсутнє законодавче відокремлення такої правової категорії, як «конституційні права дітей», а вітчизняні вчені не мають єдиної думки щодо характеристики цього поняття та говорять лише про класифікацію основних конституційних прав маленьких членів суспільства, які базуються на основних правах людини. Невизначеність місця прав дітей у сучасному конституціоналізмі свідчить про їх нівелювання порівняно з правами дорослих та створює законодавчі передумови для їх порушення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнє десятиліття українські науковці недостатньо уваги присвячували дослідженню природи поняття «конституційні права дитини». Раніше це питання розглядали П. П. Шляхтун, В. І. Абрамов, І. В. Швець, О. Ф. Скакун.

Більш ґрунтовними та актуальними є праці таких іноземних вчених, як Трюді Хауглі, Анна Найлунд, Лоуренс Д. Ульгейт, Конор О'Магоні, які у своїх наукових працях та практичних роботах вивчали питання важливості, особливостей та природи конституційних прав дітей.

Мета дослідження – дослідити вітчизняну науково-правову доктрину та досвід іноземних науковців, з'ясувати специфічні особливості конституційних прав дітей, сформулювати власний підхід до тлумачення поняття «конституційні права дітей», а також обґрунтувати важливість сепарації в Конституції України положень про права дітей від загальних гарантій основоположних прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проаналізувавши останні вітчизняні наукові дослідження, слід визнати недостатнім рівень вивчення поняття «конституційні права дітей». Видається, що сьогодні в Україні фактично відсутня актуальна дефініція, яка відображала би сучасні здобутки вчених щодо конституційних прав дітей.

Натомість українські правники найчастіше солідарні з тим, що «... під правами дитини слід розуміти систему соціальних, економічних, культурних та інших можливостей, які зумовлені особливостями фізичного, психологічного та розумового розвитку дитини, що визнаються та здійснюються у певний період життя людини – дитинства, виходять з принципів природного права, загальнолюдських цінностей, визнаних у міжнародному праві та національному законодавстві, гарантуються державою, суспільством, сім'єю та іншими суб'єктами права й мають особливий режим та механізм реалізації і захисту» [1, с. 94].

П. П. Шляхтун [2, с. 372–373], В. І. Абрамов [3, с. 10], І. В. Швець [4, с. 148], зокрема, притримуються думки про те, що права дитини є складовою частиною системи прав людини.

Наведена думка заслуговує на увагу, хоча й занадто загальна та не розкриває специфічних рис досліджуваної правової категорії.

Професорка О. Ф. Скакун дещо конкретизувала визначення, зазначивши в підручнику про те, що «дитина – неповнолітня людина, тобто така, яка не досягла 18 років, якщо законом не встановлено інше, а права дитини – це можливості (свободи) неповнолітньої людини, необхідні для її існування, виховання і розвитку» [5, с. 76].

Таким чином, з вищезазначеними науковими позиціями можна погодитись щодо тверджень про похідність прав дитини з основних прав людини, які розглядаються як можливості, необхідні для життєдіяльності неповнолітньої людини.

Вказаний підхід до розуміння прав дітей як осіб, що не досягли повноліття, простежуються (за ієрархією) під час визначення поняття та статусу дитини у вітчизняній системі конституційних прав людини.

Так, наприклад, більшість вітчизняних науковців вважають, що «конституційно-правовий статус дитини в Україні доцільно вивчати в контексті загальних основоположних прав людини і громадянина. З огляду на це, виділення дитини як спеціального суб'єкта правовідносин в Україні засноване на її вікових характеристиках, а тому права дітей прийнято виокремлювати з основоположних прав людини і громадянина, які притаманні дітям та закріплені в Конституції України» [6].

Якщо дотримуватись такого принципу, то можна дійти висновку, що під конституційними правами дитини варто було би розуміти права та свободи неповнолітньої людини, які закріплені та гарантовані Основним Законом України.

Проте варто визнати, що такий підхід до формулювання поняття занадто загальний, дещо формальний та застарілий, адже він не враховує нюансів, які характерні для прав дитини. Так, наприклад, визначення не містить посилання на довірчий характер громадянських прав дітей, від імені та в інтересах яких, до певного віку, мають виступати батьки.

Фактично вказаний підхід викликає правову дилему, яка ще наприкінці ХХ ст. була добре відома науковцям та юристам США. Так, судді Верховного Суду тривалий час стикалися з проблемою: «... розглядати дітей як осіб з основними правами, які повинна поважати держава, або як людей, які завжди перебувають під певною формою піклування. Водночас, якщо діти є особами з основними правами, то як Суд може виправдати різне ставлення, яке діти отримують за Конституцією? Тобто якщо і діти, і дорослі є «особами», то чи не повинні діти та дорослі мати однаковий конституційний закон? З іншого боку, якщо дітей класифікують як людей, які завжди перебувають під певною формою піклування, то навіщо їм взагалі надавати якісь конституційні права?» (*переклад мій* – Л. Б.) [7, с. 80].

Американський професор Лоуренс Д. Ульгейт влучно зазначив: «Існують щонайменше три можливі шляхи вирішення вищезазначених питань, і кожен з них має враховувати факт перебування дітей під контролем батьків або держави. Такими шляхами є розуміння того, що конституційні права дітей:

1) більш обмежені, ніж сфера конституційних прав дорослих з такою самою назвою (наприклад, право на свободу слова);

2) можуть бути важливіші за сімейні або державні інтереси, але водночас не будуть переважати однойменних прав дорослих;

3) мають довірчий характер. Це права, якими володіють діти, але якими в деяких випадках їм виправдано перешкоджають користуватися» (*переклад мій – Л. Б.*) [7, с. 80].

Дійсно, для того, аби якнайкраще відповісти на питання, що таке «конституційні права дитини», варто враховувати не лише вік особи, а й особливості самих прав дітей (зокрема, можливості їхньої реалізації порівняно з однойменними правами повнолітніх громадян), які притаманні лише цій категорії суспільства. Хоча треба визнати нелегкість такої роботи, адже складно виробити єдиний підхід, який повністю узгодив би вимоги щодо власної автономії дітей з їхньою фактичною залежністю та вразливістю.

Важливе значення для комплексного вивчення «конституційних прав дитини» має ставлення самої держави до прав дитини, яке відображено в Основному Законі.

Професор Конор О'Магоні, лектор Університетського коледжу Корка (Ірландія) та спеціальний доповідач з питань захисту дітей (призначений урядом Ірландії в 2019 році), влучно зазначає, що: «Для того, аби зробити дітей видимими в конституційних питаннях, Конституція потребує положень, які стосуються безпосередньо дітей, щоб вони поклалися на конкретні спеціальні положення, а не на загальні гарантії прав людини» (*переклад мій – Л.Б.*) [8].

Доцільно погодитися з думкою докторки юридичних наук Трюді Хауглі з Арктичного університету Королівства Норвегія (Тромсе), яка спеціалізується на дослідженні значення конституційних прав дітей та їхнього місця в Основному Законі, яка, зокрема, зазначає: «... створення в конституції окремого положення про права дітей має політичне, символічне та юридичне значення. Політичне значення полягає в тому, що законодавчі та виконавчі органи влади мають враховувати Конституцію перед тим, як приймати рішення. Символічне – в тому, що діти стають видимими в Конституції, і це робить заяву про цінність дітей у суспільстві. Юридичне значення відображено в тому, що Конституція як першоджерело права служить елементом інтерпретації інших законодавчих положень... Це положення також служить бар'єром для нового законодавства, оскільки майбутні правові акти не повинні суперечити Конституції» (*переклад мій – Л. Б.*) [9, с. 3.2].

Цікавими та показовими є також позиції Норвегії та Фінляндії щодо прав дітей (саме ці країни досягли одного з найвищих рівнів розвитку інституту прав дітей у світі).

Професорка Анна Найлунд, досліджуючи стан розвитку конституційних прав дітей у вказаних державах, влучно підкреслює те, що «... в цих країнах забезпечується сильний, всеохопний та зобов'язувальний конституційний захист прав дітей. Їх конституції вимагають серйозного та відповідального ставлення до прав дітей у законодавчому процесі. Якщо право чітко закріплено в Конституції – законодавець зобов'язаний більш ретельно оцінювати таке право під час розробки нових законів. Так, конституційні права мають значення навіть у країнах, де права дітей широко визнаються і навіть трактуються як принципи права.

Норвегія та Фінляндія, визнаючи дітей власниками прав у своїх конституціях, ілюструють трансформаційну силу конституціоналізації прав дітей, яка сприяє їх реалізації та забезпеченню, а також зобов'язує осіб, уповноважених розробляти відповідну політику, законодавців, суддів та спеціалістів, які працюють з дітьми та правами дітей, серйозно ставитися до цих прав. Відтак, чим чіткіше закріплені права дітей та чим більше захищається їх людська гідність, тим більш ефективні інструменти адвокації пропонує Конституція» (*переклад мій – Л.Б.*) [10, с. 20].

Думка пані Найлунд заслуговує на увагу, адже для України як демократичної розвинутої держави приклад розвитку інституту прав дитини в Норвегії та Фінляндії має бути показовим.

Висновки. Сучасна Конституція України визначає лише деякі права дітей, але окремого спеціального розділу не містить, чим фактично нівелює положення неповнолітніх щодо дорослих.

Відсутність чіткого визначення та єдиного підходу до розуміння поняття «конституційні права дитини» частково можна вважати результатом не закріплення в Конституції України окремих статей, які стосувалися би тільки дітей та давали чітке та зрозуміле уявлення про їх правове положення та права.

За таких обставин стає зрозумілою причина ототожнення вітчизняними науковцями конституційних прав дітей з основними правами людини.

Водночас, якщо вважати відправною точкою розвитку інституту конституційного прав дитини не спеціальні норми Основного Закону, а наукові напрацювання, то є очевидною інша, протилежна залежність, адже зростання правової науки є рушійною силою для зміни та вдосконалення правових норм.

Таким чином, початок становлення інституту конституційних прав дитини та його закріплення в спеціальних нормах Основного Закону має, з-поміж іншого, спонукати й розвиток вітчизняної правової доктрини.

Проаналізувавши досвід інших країн, вітчизняні та іноземні підходи до розуміння категорій «права дитини» та «конституційні права дитини», вбачається необхідність розширення та уточнення дефініції «конституційні права дитини».

Відтак, під конституційними правами дитини слід розуміти систему повністю або частково обмежених основних природних чи делегованих (довірчих) громадянських прав людини, а також спеціальних прав, притаманних дітям залежності від їхнього віку, які закріплені й гарантовані Конституцією України та для яких передбачений особливий державний механізм реалізації та забезпечення.

Список використаних джерел

1. Шульц О. А. «Права дитини» як категорія сучасного конституційного права. Часопис Київського університету права. 2009. № 3. С. 91–96.
2. Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів. Київ : Либідь, 2005. 568 с.
3. Абрамов В. И. Права ребенка и их защита в России : Общетеоретический анализ : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; Історія політичних та правових учень. Саратов, 2007. 56 с.
4. Швець І. В. Поняття та класифікація прав дитини в Україні. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 12. С. 141–151.
5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. / пер. з рос. Харків : Консум, 2004. 656 с.
6. Кадегроб Л. О. Конституційно-правовий статус дитини в Україні: поняття та особливості. Вісник Одеського національного університету. Серія : Правознавство. 2018. Т. 23. Вип. 1. С. 15–21. URL: <http://heraldlaw.onu.edu.ua/article/view/134229> (дата звернення 15.02.2022).
7. Laurence D. Houlgate. Three concepts of children's constitutional rights: reflections on the enjoyment theory. *Journal of constitutional law*. Vol. 2.1. P. 80. URL: <https://scholarship.law.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1449&context=jcl> (дата звернення 15.02.2022).
8. Conor O'Mahony. Constitutional Protection of children's rights: visibility, agency and enforceability. *Human Rights Law Review*. Vol. 19. Issue 3. November 2019. P. 401–434. URL: <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngz017> (дата звернення 15.02.2022).
9. Trude Haugli. Childrens Constitutional Rights in the Nordic Countries. Ch. 3. P. 39–57. URL: <https://brill.com/view/book/edcoll/9789004382817/BP000005.xml> (дата звернення 15.02.2022).
10. Trude Haugli and Anna Nylund. Childrens Constitutional Rights in the Nordic Countries. Ch. 20. P. 391–422. URL: https://doi.org/10.1163/9789004382817_021 (дата звернення 15.02.2022).

References

1. Shulc, O.A. (2009). «Prava ditini» yak kategoriya suchasного konstitucijnogo prava [«Children rights» as a category of modern constitutional law]: *Chasopis Kiiivskogo universitetu prava – Journal of Kyiv University of Law*, 3, 91-96 [in Ukrainian].
2. Shlyachtun, P. P. (2005). *Konstitucijne pravo: slovník terminiv [Constitutional Law: dictionary]*. Libid, 568 [in Ukrainian].
3. Abramov, V. I. (2007). *Prava rebenka i ih zashchita v Rossii: Obshcheteoreticheskij analiz [Children rights and their protection in Russia: General theoretical analysis]*. Saratov, 56 [in Ukrainian].
4. Shvec, I.V. (2012). Ponyattya ta klasifikaciya prav ditini v Ukraini [The concept and classification of children rights in Ukraine]: *Byuleten Ministerstva yusticii Ukraini: Oficijne vidannya – Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine: Official publication*. 12, 141-151 [in Ukrainian].
5. Skakun, O. F. (2004). *Teoriya derzhavi i prava: pidruch. [Theory of State and Law: textbook]*. Kharkiv, 656 [in Ukrainian].
6. Kadegrob, L.O. (2018). Konstitucijno-pravovij status ditini v Ukrayini: ponyattia ta osoblivosti [Constitutional and legal status of the child in Ukraine: concepts and features]. *Visnik Odeskogo nacionalnogo universitetu*.

- Seriia: Pravoznavstvo – Bulletin of Odessa National University. Series: Jurisprudence, 23 (1), 15-21* Retrieved from <http://heraldlaw.onu.edu.ua/article/view/134229> [in Ukrainian].
7. Laurence, D. Houlgate. Three concepts of children's constitutional rights: reflections on the enjoyment theory. *Journal of constitutional law, 2.1*. Retrieved from <https://scholarship.law.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1449&context=jcl> [in English].
 8. Conor O'Mahony, (2019). Constitutional Protection of children's rights: visibility, agency and enforceability. *Human Rights Law Review, 19 (3)*, November 2019, 401-434. Retrieved from <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngz017> [in English].
 9. Trude Haugli, (2019). *Children's Constitutional Rights in the Nordic Countries, 3*, 39-57. Retrieved from <https://brill.com/view/book/edcoll/9789004382817/BP000005.xml> [in English].
 10. Haugli, T. & Nylund, A. (2019). *Childrens Constitutional Rights in the Nordic Countries, 20*, 391-422. Retrieved from https://doi.org/10.1163/9789004382817_021 [in English].

Стаття надійшла до редакції 15.02.2022.